ŞAH İSMAİL'İN MAHLASI "HATAÎ" KELİMESİNİN ETİMOLOJİSİ

Mustafa EKİNCİ*

Özet

Alevî Kızılbaşların hem dinî hem dünyevî liderleri, diğer bir tabirle hem şeyh hem şahları olan Şah İsmail Türkçe olarak bir çok şiir yazmıştır. Döneminin geleneğine göre şiirlerini kendi açık ismiyle değil de bir mahlasla yazması gerekiyordu. Her şair kendi anlayışına uygun belli bir anlam ifade eden bir mahlas kullanırdı. Şah İsmail de "hataya ait olan, hatalı, hatası olan, hatadan halî olmayan, günahı olan, kusuru olan, yanılan kimse" anlamlarına gelen "Hatâî" mahlasını kullanmıştır.

Ancak Şah İsmail ile ilgili yapılan bir çok çalışmada onun mahlası bazen "Hatâî", bazen Hatâ'î ve bazen de "Hatayî" şeklinde yazılmaktadır.

"Hatâî" kelimesinin etimolojisini incelediğimiz zaman kelimenin Arapça "Hataen" mastarından türediğini görmekteyiz. Bu kelimenin mazi sığası "Hatie" dir. "El-Hatâu", 'hata' anlamında isimdir. İsm-i mensubu ise "Hatâiyyun" şeklinde gelir. Şah İsmail de kelimenin bu sığasını kullanmıştır. Ancak kelime Türkçemizde Hatâiyyun şeklinde kullanılamaz. Kelimenin olduğu gibi bu şekliyle telaffuz edilmesi Türkçemize uygun bir tarz değildir. Kelimedeki "yyun" dile ağır geldiği için atılmış ve kelime kaldığı şekliyle Hataî olarak kullanılmıştır. En son harf olan "i" harfinin şapkalı "î" şeklinde yazılması da kelimenin ism-i mensup sığasında bulunan ve nispet harfi olarak adlandırılan "y" harfine işaret etmesi içindir. Hatayî kelimesinde bulunan "y" harfi ise Arapçadaki nispet harfi olan "y" değil, Türkçede yan yana gelen iki sesli harfin telaffuzunu yumuşatan ve kaynaştırma harfi olarak ifade edilen "ye" harfidir.

Anahtar Kelimeler: Şah İsmail, Mahlas, Etimoloji, Hatâî, Hatâyî, Hatâ'î.

Abstract

Shah Ismail, who was not only the religious but also the terrestrial leader, in other words, not only the Sheikh but also the Shah of the Kızılbash Alawites, wrote many poems using Turkish as a medium. According to the tradition of his time, he needed to write his poems by a pseudonym but not by his own name. Each poet used a relevant pseudonym representing his thoughts. As his pseudonym, Shah Ismail employed Khatâî which means 'belonging to the mistake, who makes mistakes, and has errors, who is not immune from errors, who has sins, who has faults, not infallible'.

In many studies on Shah Ismail, his pseudonym has been given as 'Khatâî', 'Khatâ'î' or 'Khatayî'.

When we examined the etymology of the word 'Khatâî', we see that it was derived from the Arabic word 'Khataen'. The past tense of this word is 'Khatie'. 'Al-Hatau' is a noun meaning 'Khata' (mistake). Its "the related name" is 'Khataiyyun'. Shah Ismail has used this version of the word. However, this word cannot be used as 'Khatâiyyun' in Turkish language. This does not fit the Turkish grammar. The suffix 'yyun' has been eliminated and the rest of the word 'Khatâî' has been used. The writing of 'i' as 'î' is to show that it is a "the related name" indicating attributing letter 'y' in Arabic. The letter 'y' in 'Khatâyî' is not attributing the letter 'y' in Arabic, but it is a letter for combining two vowels in Turkish language.

Key Words: Shah Ismail, Pseudonym, etymology, Hatâî, Hatâyî, Hatâ'î.

GİRİŞ

Şah İsmail 1487 yılında Erdebil'de doğmuştur. Babası Erdebil Tekkesinin şeyhi ve aynı zamanda Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın yeğeni olan Şeyh Haydar'dır. Annesi ise Uzun Hasan'ın kızı Alemşah Begüm'dür. Uzun Hasan'ın ölümünden sonra iktidarları için bir tehlike oluşturabilir endişesiyle kendisinden büyük olan kardeşi Sultan Ali'nin Akkoyunlular tarafından öldürülmesi üzerine Şeyhlik makamı ona kalmıştır. Akkoyunluların onu da öldürme tehlikesine karşı bu sıralarda henüz 6-7 yaşlarında bulunan İsmail'i tarikatın ileri gelen müritleri kaçırmış ve saklamışlardır. 6 yıl kadar Gilan bölgesinde saklanmak zorunda

kalan İsmail bu süre zarfında kendisine tutulan hocalardan Arapça ve Kur'an dersleri alarak eğitimini sürdürmüştür.[1]

Akkoyunlu Devletinin iç çatışmalar yüzünden oldukça zayıf bir duruma düşmesini fırsat bilen İsmail, çevresindeki yakın müritleriyle[2] beraber Gilan bölgesinden çıkarak müritlerinin yoğun olarak bulunduğu Erzincan'a geldi. Burada çevresine kendisine candan bağlı 7-8 bin civarında silahlı müridini toplayan İsmail, tekrar Azerbeycan'a döndü. Kuzey Azerbaycan'da babasını ve dedesini öldüren Şirvan şahlarıyla yaptığı savaşları kazandı. Önünde tek engel olarak kalan Akkoyunulu ordusunu da yenerek 1501 yılında başkentleri Tebriz'e girdi. Düzenlenen merasimle başına taç giyerek kendisini şah ilan etti. Bu tarihe kadar sadece şeyh olan İsmail bundan böyle artık hem şeyh hem şahtır.

Şah İsmail müritlerinin tarikata olan bağlılıklarını devam ettirmek ve aynı zamanda yeni müritler kazanmak maksadıyla onların diliyle çoğunlukla onların duygu ve düşüncelerine hitap eden şiirler yazmıştır. Şiirlerinin hemen hemen tamamını aruz vezniyle yazmıştır. Özellikle Anadolu'daki müritlerinin anlayışlarına uygun olarak az da olsa hece vezniyle şiirler yazmış olması da muhtemeldir.[3] Bu şiirlerini döneminin geleneğine uygun olarak bir mahlasla yazmıştır. Şah İsmail'in bu mahlası "Hataî" dir.

Şah İsmail 1514 yılına kadar girdiği tüm savaşları kazanmıştır. Bu durum kendisinde olağanüstü bir gücün var olduğu vehmini uyandırmıştır. Yine bu anlayışının bir neticesi olarak kendisini zamanının imamı, Allah tarafından desteklenen (müeyyed min tarafillah) asrın sahibi olan zat olarak takdim etmekten kaçınmamıştır. Bu tarihe kadar olan şiirlerinde bu anlamı ve bu anlayışı sezinlemek mümkündür. 1514 yılındaki Çaldıran

---

* Yrd. Doç. Dr. Harran Ünv. İlahiyat Fakültesi, İslam Mez. Tar. Anabilim Dalı Öğrt. Üyesi.

1 Hasan Rumlu, Ahsenü't-Tevarih I, tah. C. N. Seddon, Oriental Institute, Baroda 1931, s. 9.

2 Bu yakın müritlerin isimleri için bkz. Adel Allouche, The Origins and Development of the Ottoman and Safavid Conflict, Berlin 1983, s. 61.

3 Ahmet T. Karamustafa, Encyclopaedia Iranica, "Esmail I Safawi (His Poetry)", VIII, California 1998, s. 635-636.

mağlubiyetinden sonra durumun böyle olmadığının farkına varmış ve bu dönemden sonra yazdığı şiirlerinde öncekilerinin aksine daha bir tutarlılık görmek mümkündür. Diğer taraftan Şah İsmail bu mağlubiyeti içine sindirememiş, çoğunlukla devlet işlerini kendi adamlarına bırakarak içine düştüğü bu durumu unutmak için kendini içkiye vermiştir. Nihayet uzun süre bu duruma dayanamamış, hastalanarak 1524 yılında ölmüştür. Cenazesi Erdebil'e getirilmiş ve atalarının yanına gömülmüştür.[4]

Neden Hataî Mahlası?

O dönemlerde gelenek gereği her şair şiirlerini bir mahlasla yazar duygu ve düşüncelerini seçtikleri bu mahlas vasıtasıyla ifade ederlerdi. Yine her şair kendisi için uygun gördüğü, ancak belli bir anlam ifade eden bir mahlası tercih ederdi. Nitekim kendisinin çağdaşlarından olan Muhammed b. Süleyman'ın Fuzûlî mahlasını tercih ettiği gibi,[5] Şah İsmail de kendisi için "hataya ait olan, hatalı, hatası olan, hatadan halî olmayan, günahı olan, kusuru olan, yanılan kimse" anlamlarına gelen "Hataî" mahlasını tercih etmiş ve uygun görmüştür. Ancak özellikle bu mahlası neden tercih ettiğine dair elimizde kesin bir delil bulunmamaktadır. Konuyla ilgili bir iddiaya göre Şah İsmail, Çağatay edebiyatının en büyük şairlerinden biri olan Ali Şir Nevaî'ye özendiğinden kendisi için böyle bir mahlası uygun görmüş ve kullanmıştır. Diğer bir söylenceye göre, "Hur b. Riyad adında bir şahıs Kerbela olayı sırasında önce Yezid'in ordusunda idi. Savaş esnasında Hz. Hüseyin'in tarafına geçerek ona biat etti. Sonra Yezid'in askerlerine karşı savaşırken şehit oldu. Arkadaşları hemen oraya gömmek istediler. Ancak yarasından akan kanlar bir türlü durmuyordu. Durum Hz. Hüseyin'e bildirildi. O da gülerek, 'öbür dünyada şahit istiyor' dedi ve mendilini çıkarıp verdi.

---

[4] Hayatının geniş bir özeti için bkz. Ghulam Sarwar, History of Shah Ismail Safawi, Aligarh 1939, s. 39-39, 93-95.

[5] Haluk İpekten, Fuzulî Hayatı-Edebî Kişiliği-Eserleri ve Bazı Şiirlerinin Açıklamaları, Ankara 1973, s. 15. Fuzulî, yazmış bulunduğu "Beng ü Bâde" (Esrar ve Şarap) adlı esrini Şah İsmail'in Bağdat'ı alması esnasında ona takdim etmiştir. Fuzûlî, Beng ü Bâde, haz. Kemal Edip Kürkçüoğlu, İstanbul 1956, s. VI.

Yarayı onunla sarınca akmakta olan kan hemen durdu. Daha sonra da Hz. Hüseyin'in yanına gömüldü. Şah İsmail Bağdat'ı aldığı zaman Kerbela'da Hz. Hüseyin'in kabrini de ziyaret etti. Ayrılmak üzereyken gözü Hur'un mezarına ilişti. Birden hiddetlenerek bu mezarın başka yere nakledilmesini istedi. Mezar açılınca Hur'un yarası üzerindeki mendili gördü. 'Bu nedir' deyip eline alınca yaradaki kan yeniden akmaya başladı. Tam o esnada Hz. Hüseyin'in türbesinden 'hata ettin İsmail' diyen bir ses duyuldu. Bunun üzerine İsmail mendili tekrar yaraya bastırıp mezarın üzerini örttü. Ancak İsmail bu hareketle hata yaptığını anladı. Bu hatasını daima hatırlamak için de o günden sonra yazdığı şiirlerini "Hatayî" mahlasıyla yazmaya başladı".[6]

Hurr b.Yezid olayı ilgili kısmın birçok yerinin uydurma olduğu açıkça bellidir.[7] Şah İsmail'in Bağdat'ı alma tarihi olan 1510'dan

---

[6] İbrahim Arslanoğlu, Şah İsmail Hatayî, Der Yayınları, İstanbul 1992, s. 14,15. Arslanoğlu'nun Hur b. Riyad olarak verdiği şahsın ismi Temim'li Hurr b. Yezid'dir. Hurr savaştan önce Yezid b. Muaviye ordusunun öncü süvari kuvvetinin komutanıydı. İlk karşılaşmalarında ona karşı saygılı davrandı. Namazlarını onun arkasında kıldılar. Medine'ye dönmelerine izin vermek onun yetki sınırının dışındaydı. Ancak Hz. Hüseyin'in Emevî valisiyle görüşüp anlaşmasını sağlamak maksadıyla onu ve beraberindekileri Kerbela'ya kadar getirdi. Hz. Hüseyin Kerbela'ya geldikten sonra Emevî valisinin niyetinin anlaşma olmadığını, aslında Hz. Hüseyin'i ortadan kaldırmak olduğunu anlayınca Hz. Hüseyin'e karşı yapılan davranışın insanî olmadığını, yapılanın bir ihanet olduğunu söyleyerek birkaç arkadaşıyla beraber Hz. Hüseyin'in tarafına geçti. Onun yanında savaşmış ve orada şehit olmuştur. Kerbela'da şehit düşenlerin cenazeleri daha sonra o mıntıkada bulunan bir kabilenin fertleri tarafından gömülmüştür. Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Julius Wellhausen, İslamiyet'in İlk Devrinde Dinî-Siyasî Muhalefet Partileri, ter. Fikret Işıltan, T.T.K. Yayınları, Ankara 1996, s. 104-107.

[7] Tarihte, Kızılbaşların neredeyse tamamı göçebe olan oymaklara mensup kişilerdir. Göçebe kültüründe sözlü rivayet hâkim olduğu için tarihteki gerçek bir olay dilden dile anlatılarak yeni nesillere aktarıldığı için, bu gerçek olayla alakası olmayan birçok unsurun da gerçek olayın bir parçasıymış gibi anlatıldığı durumlar oldukça çoktur. Bunun da şudur: Olayın hafızalarda kalması ve yer etmesi için anlatılmak istenen olaya, insanlara çok ilginç gelebilecek bazı olay ve benzetmeler, hikayeler, olağanüstü şeyler eklenir ve öylece anlatılır. Bu da onlardan biri olsa gerek. İlginç benzetmeler yapılarak anlatılan olaylara Kızılbaşların rehber kitapları olan Buyruk'ta da rastlamak mümkündür. Böylesine anlatılan farklı iki olay için bkz. Buyruk, haz. Fuat Bozkurt, İstanbul

daha önce şiir yazdığı ve bu şiirlerinde "Hataî" mahlasını kullandığı bilinmektedir. Eserlerinden "Dehnâme" isimli eserini yazdığı tarih ise 1506'dır.[8] Dolayısıyla Şah İsmail'in "Hatâî" mahlasını böylesi bir olay vesilesiyle almış olması mümkün değildir.

Diğer taraftan şurası da bir gerçektir ki Şah İsmail bu mahlası seçerken ister tevazuundan dolayı olsun ister başka bir maksattan dolayı olsun 'Hata' denen anlam ile veya bu manada işlenen bir fiil ile bir bağlantı kurarak bu mahlasını tercih etmiş ve kullanmıştır. Çünkü birçok şiirinde kendisini hatalı gördüğünü ve bu hatalarından dolayı da Allah'ın kendisini affetmesini istediğini belirtmektedir. Şiirlerinin birinde

Kıl bakî meni fena yüzünde
Sen Haksın ve men hata yüzünde
Sen kan-ı mürüvvet ve atasın
Bağışla Hatayî'nin hatasın[9]

diğer bir şiirinde de

İhlas-ı dilden ayet-i ta'viz okur mudam
Yad eylegeç cihanda Hatâyî hatasını[10]

diyerek aslında seçtiği bu mahlasının dünyadaki hatalarıyla olan bağlantısına dikkat çekmek istemektedir.

Ancak bu hatalı fiilinin ne olduğunu haliyle açıklamamaktadır. Bunun Allah'ın yüceliği karşısında duyulan bir mahcubiyet olma ihtimalinin yanında; daha kurduğu yeni devletin ilk yılında giriştiği

1982, s. 46-50, 97-101.

[8] Şah İsmail Hatâî, Dehnâme, nşr. Hamid Araslı, Bakü 1948, s. 3-5.

[9] Tourkhan Gandjei, Il Canzionere dı Sah Isma'il Hatâ'î, Istituto Universitario Orientale, Napoli 1959, s. 9. Burada Hatâyî kelimesinin orijinal olarak Arap harfleriyle olan yazılımında hemze kullanılmamıştır. Yazılıma sadık kalmak için kelimeyi "Hatâyî" şeklinde yazmayı uygun bulduk.

[10] Gandjei, Sah Isma'il Hatâ'î, s. 151.

Akkoyunluları kılıçtan geçirme eylemlerine engel olmak isteyen öz annesinin idam fermanını imzalamış olmasından daha sonra duyduğu derin bir pişmanlık duymuş olma ihtimali de vardır. Ancak elimizde annesini öldürmekten derin bir pişmanlık duyduğu iddiasını destekleyecek herhangi bir delil bulunmamaktadır.

Kelimenin Etimolojisi

Hataî kelimesinin etimolojisine baktığımız zaman kelimenin Arapça "Hataen" mastarından türediğini görmekteyiz. Bu kelime lügatte "hata yapmak, hatalı olmak, yanılmak, günah işlemek, kusur işlemek," anlamlarına gelmektedir.[11] Bu kelimenin mazi sîgası "Hatie"dir. "El-Hatau", doğrunun zıddı olan 'hata' anlamında isimdir.[12] Bu kelimenin ism-i mensup sîgası ise "el-Hataiyyu" veya "Hataiyyun" şeklinde gelir.[13] Bu da sözlükte "hataya ait olan, hatalı, hatası olan, hatadan hâli olmayan, günahı olan, kusuru olan, yanılan kimse" anlamlarına gelir. Arapçada bir kelimeden ism-i mensup yapılırken kural gereği o kelimenin en son harfinin harekesi damme (u) iken kesreye (i) çevrilir ve sonuna şeddeli bir "yy" harfi getirilir. El-Hatau kelimesinde, kelimenin en son harfi olan hemzenin harekesi damme (u) iken, nispet harfi olan şeddeli (yy) harfine bitiştiği için kesreye (i) çevrilmiş ve el-Hataiyyu olmuştur. Yine Arapçada kural gereği başında "el" takısı bulunan bir kelimenin sonu tenvinli olamaz. Kelimenin başındaki "el" takısı atılmış, bunun yerine kelimenin sonuna da "tenvin" (un) getirilmiş ve kelime "Hataiyyun" şekline dönüşmüştür. Şah İsmail de şiirlerinde kelimenin bu sîgasını kullanmıştır. Ancak kelime Türkçemizde "Hataiyyun" şeklinde kullanılamaz. Kelimenin olduğu gibi bu şekliyle bir metin veya bir şiir içinde kullanılması Türkçemizin cümle ve kelime yapısına uygun bir tarz olmadığından mümkün değildir. "Hataiyyun" kelimesindeki "yyun" eki dile ağır geldiği, ayrıca Türkçe telaffuza uymadığı için atılmış ve kelime kaldığı son

---

[11] Serdar Mutçalı, Arapça-Türkçe Sözlük, Dağarcık Yayınları, İstanbul 1995, "Hatie" md., s. 232.

[12] El-Müncid, Darü'l-Meşrik, Beyrut 1973, "Hatie" md., s. 186.

[13] Arapçada bir kelimeyi ism-i mensup yapmak için bkz. Hacı Mehmed Zihni, Arapça Sarf ve Nahv, Marifet Yayınları, İstanbul 1991, s. 345-372.

şekliyle "Hataî" olarak kullanılmıştır. En son harf olan "i" harfinin şapkalı "î" şeklinde yazılması da kelimenin ism-i mensup sığasında bulunan ve nispet harfi olarak adlandırılan "y" harfine işaret etmesi içindir. "Hatayî" kelimesinde bulunan "y" harfinin ise yukarıdaki "y" harfiyle herhangi bir alakası yoktur. Bu harf Arapçadaki nispet harfi olan "y" harfi değil, Türkçede yan yana gelen iki sesli harfin telaffuzunu yumuşatmak maksadıyla ikisinin arasına gelen kaynaştırma harfi olan "ye" harfidir.[14] Dolayısıyla Şah İsmail'in kullandığı mahlasın doğru şekli "Hataî" şeklinde yazılanıdır. Ancak telaffuz kolaylığı olsun diye kelime bazen de "Hatayî" şeklinde yazılmış ve kullanılmıştır. Orijinal el yazması nüshalarında kelimenin her iki tarzda yazılımına da rastlamak mümkündür.

Kelimenin Yazılım Şekli

Hataî kelimesi, konuyla uğraşanlar tarafından Hatâî, Hatâyî ve Hatâ'î şeklinde üç ayrı biçimde de yazılmış ve kullanılmıştır. Kelimenin doğru yazımının Hataî şeklinde olması gerektiğini, orijinal bazı el yazmalarında her ne kadar Hatayî şeklindeki bazı yazılım şekillerine rastlanıyorsa da bunun telaffuz kolaylığı olsun diye tercih edilen bir yazım tarzı olduğunu ifade etmiştik.

İbrahim Arslanoğlu, yazmış bulunduğu Şah İsmail Hatayî adlı eserinde kelimenin, eski divan el yazmalarında (Hatâyî) şeklinde yazıldığını; Azerbaycanlı araştırmacıların da kelimeyi böyle kullandığından dolayı demek ki doğrusu buymuş diye kendisinin de bu yazım şeklini tercih ettiğini ifade etmektedir.[15] Kelimenin bazı eski nüshalarda Hatâyî şeklinde hemze kullanılmadan yazıldığı doğru ise de Azerbaycanlı araştırmacıların da kelimenin bu şekildeki yazılımını tercih ettiği iddiası doğru değildir. Azerbaycanlı ilim adamlarından Hamid Araslı 1948 yılında neşrettiği Şah İsmail'in 'Dehnâme' adlı eserinin kapağında ve ön sözünde imlayı doğru bir şekilde 'ye' harfinin üzerinde hemzeli olarak yani 'Hatâî'

---

[14] Türkçedeki yardımcı sessiz harflerin fonksiyonu için bkz. İskender Pala-Sakin Öner-Rekin Ertem, Yeni Dil Bilgisi, Servet Yayınevi, İstanbul 1992, s. 50.

[15] Arslanoğlu, Şah İsmail Hatayî, s. 14.

şeklindeki yazım tarzını kullanmıştır.[16] Diğer taraftan 1948 tarihli bu neşir, aslı Leningrat kütüphanesinde bulunan 1626 tarihli bir el yazma nüshası esas alınarak neşredilmiştir. Bu nüshanın orijinalinin tamamında da kelime hemzeli olarak yani 'Hatâî' şeklinde yazılmış bulunmaktadır.[17]

Kelimeyi hemzeli olarak Hatâî şeklinde kullanan diğer bir uzman da Tourkhan Gandjei'dir. Gandjei Paris milli kütüphanesinde bulunan Hatâî divanını neşrederken divanın içindeki tüm şiirlerde kelime "Hatayi" şeklinde yazılmış olmasına rağmen o, kapak kısmında kelimenin aslına uygun olarak doğru olan şeklini yani hemzeli olan "Hatâî" şeklindeki yazım tarzını tercih etmiştir.[18]

Ancak Gandjei, Şah İsmail'in Paris milli kütüphanesi 1307/83 numarasında kayıtlı bulunan el yazması divanını Il Canzoniere dı Šâh Isma'il Hatâ'î şeklindeki yazım tarzıyla neşretmiştir.[19] Gandjei burada Isma'il kelimesindeki "ayn" harfinin karşılığı olarak ters apostrof (') işaretini; Hatâî kelimesindeki hemze harfinin karşılığı olarak da normal apostrof (') işaretini kullanmıştır. Bu tabiî ki kişinin kendi tercihine bağlı bir transkripsiyon seçimidir. Ancak Türkçemizde, Arapçadaki hemze harfinin karşılığı olarak apostrof işaretinin kullanıldığını belirtmeden Hatâî kelimesinin Hatâ'î şeklinde yazılmasının okuyucuyu yanıltabileceğini belirtmek zorundayız. Çünkü genellikle Türkçe yazımlarda apostrof (') işareti eğer kullanılacaksa Arapçadaki 'ayn' harfinin karşılığı olarak kullanılmaktadır. Arapça olan Hatâiyyun kelimesinde ise 'ayn' harfi bulunmamaktadır. Kelimenin en son harfinin 'hemze' olduğunu daha önce de ifade etmiştik. Dolayısıyla apostrofun hemze karşılığı olduğunu belirtmeden kelimenin "Hata'î" şeklinde apostroflu olarak yazılmasının okuyucuları yanıltabilme ihtimali olduğundan

---

16 Şah İsmail Hatâî, Dehnâme, nşr, Hamid Aralı, s. 1.

17 Şah İsmail Hatâî, Dehnâme, nşr. Hamid Aralı, s. 4,5,19,46,71,76,84,93,98,106,110,115,124,129, 140,144,147,149, 154,157,163,168,175,177,178,180,184. Bu sayfaların tamamında kelime hemzeli olarak yani Hatâî şeklinde yazılmıştır.

18 Gandjei, Şah Isma'il Hatâ'î, Kapak kısmı.

19 Tourkhan Gandjei, Il Canzionere dı Sah Isma'il Hatâ'î, Istituto Universitario Orientale, Napoli 1959.

doğru olmayacağı kanaatindeyiz.

Şah İsmail'e ait çeşitli kütüphanelerdeki el yazması divanlarda kelimenin hem hemzeli hem hemzesiz yazılım şekilleri mevcuttur. Kelime her ne kadar iki şekilde yazılmışsa da kelimenin kökenini göz önünde bulundurduğumuz zaman doğru olan yazım tarzının hemzeli olanının yani "Hatâî" şeklinde olanın doğru olduğunu ifade etmeliyiz. Diğer imla tarzının yani "Hatâyî" şeklinde olanının ise, orijinine uygun olmamakla beraber telaffuz kolaylığı olsun diye tercih edilen bir yazım şekli olduğunu belirtmek zorundayız. Fraklı bir yazım tarzı olan "Hatâ'î" şeklindeki imlayı ise eğer apostrof, Arapçadaki hemze karşılığı olarak yazılıyor ve bu da açıkça belirtiliyorsa söylenecek herhangi bir şey yok. Bu da doğru ve tercih edilen bir yazım tarzı olarak kabul edilebilir.

SONUÇ

Kızılbaşların dinî ve dünyevî liderleri olan Şah İsmail, Erdebil Tekkesinin şeyhi iken kendisine son derece samimi duygularla bağlı müritleriyle beraber 1501 yılında Safevî Devletini kurmayı başardı. Bu sırada henüz 13-14 yaşları civarındaydı.

Şah İsmail takriben bu yaşlardan itibaren Türkçe ve Farsça, ancak daha çok Türkçe şiirler yazmaya başlamıştır. Yaratılışındaki şairlik kabiliyeti bir tarafa, bunları yazmaktaki gayesi hem müritlerinin kendisine olan bağlılığını devam ettirmek hem yeni müritler kazanmak hem de yani kurduğu devletinin asker ihtiyacını karşılamaktı.

Şah İsmail şiirlerini yazarken döneminin geleneğine göre bu şiirlerini bir mahlasla yazmıştır. Şah İsmail'in kendisi için seçtiği ve beğendiği mahlası Hatâî'dir. Bu kelimenin sözlük anlamı "hatalı olan, hataya ait, günahı olan, kusurlu kimse" demektir. Şah İsmail'in neden böylesi bir anlamı olan bir mahlası tercih ettiğine dair elimizde herhangi bir delil bulunmamaktadır. İleri sürülen bir iki iddia ise tatmin edici olmaktan uzaktır.

Şah İsmail üzerinde çalışma yapan bilim adamları bu kelimeyi değişik tarz ve imlalarla bazen Hatâî, bazen Hatâyî ve bazen de Hatâ'î şeklinde yazmışlardır.

Şah İsmail Divanlarının eski el yazmalarında kelime hem "Hatâî" (hemzeli), hem "Hatâyî" (hemzesiz) şeklinde yazılmış ve kullanılmıştır. Ancak kelimenin etimolojisini incelediğimiz zaman Hatâî kelimesinin Arapça "Hataen" mastarından türediğini görmekteyiz. Bu kelimenin mazi sîğası "Hatie" dir. El-Hatau, doğrunun zıddı olan 'hata' manasında isimdir. Bu ismin ism-i mensubu Hataiyyun olarak gelir. Bunun da manası yukarıda ifade ettiğimiz gibi "hatalı, hatası olan, günahı olan, kusuru olan" kimse demektir. Şah İsmail de kelimenin bu sîğasını kullanmıştır. Ancak kelime Türkçede, gramer kaidelerine uymadığı için "Hataiyyun" şeklinde kullanılamaz. Ayrıca kelimeyi bu şekilde olduğu gibi kullanmak hem telaffuz açısından zordur hem de şiirdeki ahenge uyumlu gelmeyebilir. Bu nedenlerden dolayı kelimenin eki sayılan şeddeli "yy" harfi atılmış, kelime kalan kısmıyla Hatâî şeklinde kullanılmıştır. Kelimedeki "î" harfinin şapkalı "î" şeklinde yazılması, kelimenin orijinindeki nispet harfi olan Arapçadaki "y" harfine işaret etmesi içindir.

Kelimenin "Hatâyî" şeklindeki yazılımı ise kelimenin orijinine uygun bir yazım tarzı değildir. Bu yazılımdaki "y" harfi, Arapçadaki nispet harfi olan "y" harfi değil; Türkçemizdeki iki sesli harfin telaffuzunu yumuşatmak için ikisinin arasına getirilen ve kaynaştırma harfi olarak isimlendirilen "y" harfidir.

Kelimenin "Hatâ'î" şeklinde yazılması ise kişinin tercihine kalmış bir transkripsiyon seçimidir. Buradaki apostrof kelimenin aslında bulunan "hemze" harfinin yerine kullanılıyorsa ve bu belirtiliyorsa söylenecek herhangi bir şey yok. Ancak bu belirtilmeden yazılıyorsa bu tarz bir imla seçiminin okuyucuyu yanıltabileceğini belirtmek zorundayız.

BİBLİYOGRAFYA

Ahmet T. Karamustafa, Encyclopaedia Iranica, "Esmail I Safawi (His Poetry)", VIII, California 1998, s. 635-636.

Allauche, Adel, The Origins and Development of the Ottoman and Safavid Conflict, Berlin 1983.

Arslanoğlu, İbrahim Şah İsmail Hatayî, Der Yayınları, İstanbul 1992,

Buyruk, haz. Fuat Bozkurt, Anadolu Matbaası, İstanbul 1982.

Fuzûlî, Muhammed b. Süleyman, Beng ü Bâde, haz. Kemal Edip Kürkçüoğlu, İstanbul 1956, s. VI.

Hacı Mehmed Zihni, Arapça Sarf ve Nahv, Marifet Yayınları, İstanbul 1991.

Hasan Rumlu, Ahsenü't-Tevarih I, tah. C. N. Seddon, Oriental Institute, Baroda 1931.

İpekten, Haluk Fuzulî Hayatı-Edebî Kişiliği-Eserleri ve Bazı Şiirlerinin Açıklamaları, Ankara 1973,

Mutçalı, Serdar Arapça-Türkçe Sözlük, Dağarcık Yayınları, İstanbul 1995, "Hatie" md., s. 232.

El-Müncid, Darü'l-Meşrik, Beyrut 1973, "Hatie" md., s. 186.

Pala, İskender -Sakin Öner-Rekin Ertem, Yeni Dil Bilgisi, Servet Yayınevi, İstanbul 1992, s. 50.

Sarwar, Ghulam History of Shah Ismail Safawi, Aligarh 1939.

Şah İsmail Hatâî, Dehnâme, nşr. Hamid Aralı, Bakü 1948.

Tourkhan Gandjei, Il Canzionere dı Sah Isma'il Hatâ'î, Istituto Universitario Orientale, Napoli 1959.

Wellhausen, Julius İslamiyetin İlk Devrinde Dinî-Siyasî Muhalefet Partileri, ter. Fikret Işıltan, T.T.K. Yayınları, Ankara 1996.